

BALDUR JÓNSSON

ORÐTALNING Í EDDUKVÆÐUM KONUNGSBÓKAR¹

1.0 EFLAUST hefir verið skrifað meira um eddukvæði en nokkuð annað, sem telja má til íslenskra bókmennta frá miðöldum, því að fleiri þjóðir en Íslendingar telja sig eiga eitthvað í þessum kvæðum. Mikið af efni þeirra á rætur að rekja til atburða, sem áttu sér stað suður og austur í Evrópu, löngu áður en Ísland byggðist, og til sagna, sem af þeim spunnust, ellegar til hugmynda og sagna úr heiðnum sið eða frá síða-hvörfum ásatrúarmanna. Orðfærið er víða forneskjulegt, og sumt í eddukvæðum er áreiðanlega norskt að uppruna eins og íslensk tunga.

Fræðimenn hafa auðvitað beint sjónum sínum að efni kvæðanna, haft meiri áhuga á orð- og textaskýringum eða kostum skáldskaparins en fyrirferð lesmálsins. Fáir hafa lagt sig niður við að telja í þeim orðin, svo að kunnugt sé. Hver veit, nema það geti þó verið fróðlegt á sinn hátt?

Í þessu greinarkorni verður sagt frá fyrstu niðurstöðum vélrænnar talningar á orðum í eddukvæðum, og verður þá fyrst að gera grein fyrir tildrögum hennar og takmörkunum.

Sumarið 1978 varð að samkomulagi með okkur Jónasi Kristjánssyni prófessor að hefja undirbúning að nýrri útgáfu eddukvæða með samræmdri stafsetningu. Útgáfa Jóns Helgasonar (*Eddadigte* I–III) skyldi lögð til grundvallar, svo langt sem hún nær, en þau kvæði, sem þar vantar, síðan skrifuð upp og stafsett eftir sömu meginreglum og í útgáfu Jóns. Ætlunin var að tölvuskra allan textann og gera að honum orðstöðulykil (concordance), sem yrði látinn fylgja hinni nýju útgáfu, þegar að því kæmi.

Fyrstu ráðagerðir voru bundnar við þau kvæði ein, sem varðveitt eru í Konungsbók, aðalhandriti eddukvæða. Þau voru tölvuskrað

¹ Þessi ritgerð hefir áður birst í *Datamaskinen og spráket* (bls. 63–70), norsku afmælisriti, sem Universitetsforlaget gaf út 1985 til heiðurs Kolbirni Heggstad. Hér hefir litlu verið breytt öðru en því, að prentvillur hafa verið leiðréttar.

1978–79 eftir útgáfu Jóns Helgasonar, en 1980 var bætt við þeim 11 kvæðum Konungsbókar, sem vantar í útgáfu hans, og var þá farið eftir uppskrift Jónasar Kristjánssonar. Til þess nutum við styrks úr Rannsóknarsjóði IBM vegna Reiknistofnunar Háskóla Íslands.

Haustið 1980 voru öll kvæði Konungsbókar komin í véltækt form og að mestu tilbúin til vélrænnar úrvinnslu. Eftir var þó að auðkenna fasta hástafi og leysa úr nokkrum álitamálum. Síðan dróst að halda verkinu áfram vegna annarra starfa. Sumarið 1983 var okkur veittur styrkur úr Vísindasjóði til að vinna að þessu verkefni, og gátum við þá aftur farið að sinna því. Nú hefir til reynslu verið gerður orðstöðulykill að hinum véltæka texta, og er hann til í tveimur eintökum. Enn fremur voru gerðar orðtíðniskrár til bráðabirgða.

Smám saman hafa hugmyndir okkar verið að skýrast og mótast, og er nú stefnt að því að gefa út öll eddukvæði með samræmdri stafsetningu sem næst þeirri, sem tíðkast í orðabókum. Um helstu útgáfur eddukvæða (auk hinnar ófullgerðu útgáfu Jóns Helgasonar) sjá Holtsmark 1958:487.

Talningin, sem greint er frá hér, nær einungis til Konungsbókar, og verður því að gera ofurlitla grein fyrir henni og textanum, sem talningin tekur til. Vélrænni úrvinnslu gagna stjórnaði Magnús Gíslason reiknifræðingur, Reiknistofnun Háskóla Íslands.

2.0 Konungsbók eða Codex Regius eddukvæða (*Gks 2365 4to*) er íslensk skinnbók í fjórblöðungsbroti frá síðari hluta 13. aldar. Hún er aðalheimild eddukvæða og frægust allra íslenskra bóka. Á 17. öld komst hún í eigu Danakonungs og varð mesti dýrgripurinn í safni hans. En vorið 1971 var hún flutt til Íslands á dönsku herskipi og afhent Íslendingum ásamt annarri íslenskri skinnbók úr safni konungs, Flateyjarbók. Þessar bækur eiga nú heima í Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi.

Konungsbók er hvorki stór né skrautleg og ekki einu sinni heil. Hún er nú 45 blöð eða 90 síður, en talið er, að 8 blöð úr henni hafi týnst. Í bókinni eru 29 kvæði í þeirri röð, sem hér segir:

1. Völuspá
2. Hávamál
3. Vafþrúðnismál
4. Grímnismál
5. Skírnismál

6. Hárbarðsljóð
7. Hymiskviða
8. Lokasenna
9. Prymskviða
10. Völundarkviða
11. Alvísmál
12. Helgakviða Hundingsbana I
13. Helgakviða Hjörvarðssonar
14. Helgakviða Hundingsbana II
15. Grípisspá
16. Reginsmál
17. Fáfnismál
18. Sigurdrífumál
19. Brot af Sigurðarkviðu
20. Guðrúnarkviða I
21. Sigurðarkviða hin skamma
22. Helreið Brynhildar
23. Guðrúnarkviða II
24. Guðrúnarkviða III
25. Oddrúnargrátur
26. Atlakviða
27. Atlamál
28. Guðrúnarhvöt
29. Hamdismál

Í útgáfu Jóns Helgasonar var Völundarkviða flutt aftur fyrir Alvísmál (sjá Jón Helgason 1952b:V). Tíu fyrstu kvæðin í útgáfunni teljast þá til goðakvæða, en þau 19, sem eftir eru, til hetjukvæða.

Eyðan í handritinu er á milli Sigurdrífumála (nr. 18) og Brots af Sigurðarkviðu (nr. 19), og eru þau kvæði bæði óheil í Konungsbók. Niðurlag Sigurdrífumála er þó varðveitt í pappírshandritum.

Í öðrum handritum eru varðveitt 6 kvæði, sem venja er að telja til eddukvæða, þótt ekki séu í Konungsbók. Fjögur þeirra eru til á skinni: Baldurs draumar (í *AM 748 I 4to*), Rígsþula (í einu handriti Snorra-Eddu, Codex Wormianus), Hyndluljóð (í Flateyjarbók) og Grottasöngur (í tveimur handritum Snorra-Eddu, Codex Regius og Codex Trajectinus). Loks eru tvö kvæði, sem er ekki að finna í eldri heimildum en pappírshandritum frá 17. öld, þ.e. Grógaldur og Fjölsvinnsímál.

Pannig verða eddukvæði alls 35 að tölu.

Enn eru til fáein kvæði, sem komið hafa til álitu sem eddukvæði eða orðið samferða þeim í útgáfum. Má þar einkum nefna Hlöðskviðu (í Hvervarar sögu) og jafnvel Sólarljóð.

Fáein af kvæðum Konungsbókar eða brot úr þeim eru einnig varðveitt í öðrum heimildum, og skal hins helsta getið hér.

Völuspá er til í annarri gerð í Hauksbók (*AM 544 4to*). Auk þess eru margar vísur og vísuþrot úr Völuspá tekin upp sem dæmi í Snorra-Eddu og varðveitt í aðalhandritum hennar fjórum (sjá Jón Helgason 1955:VII–IX).

Drjúgur hluti Vafþrúðnismála er í *AM 748 I 4to* og allmörg erindi einnig í Snorra-Eddu.

Grímnismál eru öll í *AM 748 I 4to* og mörg erindi einnig í Snorra-Eddu.

Drjúgur hluti Skírnismála og Hárbarðsljóða er í *AM 748 I 4to*, og Hymiskviða er þar öll.

Um helmingur Reginsmála er í Norna-Gests þætti og fáein erindi í Völsunga sögu.

Úr Sigurdrífumálum eru einnig nokkur erindi í Völsunga sögu.

Helreið Brynhildar er mestöll í Norna-Gests þætti.

Úr Guðrúnarkviðu II eru þrjár vísur í Völsunga sögu (Bugge 1965:265nm.).

Heiti kvæðanna, eins og þau birtast í þessari grein, eru komin frá útgefendum og stafsetning þó færð í nútímahorf. Sum heitin eru í Konungsbók (Hávamál, Vafþrúðnismál, Grímnismál o.fl.), en sum kvæðin eru fyrirsagnarlaus í handritinu (Völuspá, Grípisspá, Reginsmál o.fl.). Þar eru líka fyrirsagnir fyrir kvæðum, sem eiga sér önnur heiti samkvæmt hefð. Fyrirsögn Hymiskviðu í Konungsbók er t.d. „Þórr dró Miðgarðsorm“. Nafnið *Hymiskviða* er hins vegar í *AM 748 I 4to*. Skírnismál, sem svo eru nefnd nú á dögum, heita því nafni í *AM 748 I 4to*, en í Konungsbók er fyrirsögnin „För Skírnis“, og hefir Jón Helgason haldið henni í útgáfu sinni.

Texti Konungsbókar er ekki eingöngu kvæði með fáeinum fyrirsögnum; þar eru einnig stuttir kaflar í lausu máli, tengdir efni kvæðanna. Sumir eru eins konar inngangur að kvæði, sem á eftir fer, og getur þá lausa málið haft sérstaka fyrirsögn, aðra en kvæðið. Sumum kvæðum fylgir einhvers konar eftirmáli, e.t.v. aðeins örfá orð, og í mörgum kvæðum eru stuttar lausamálsgreinar á milli erinda, stundum

aðeins ein setning. Sumum kvæðum fylgja allar tegundir lausamálsgreina, t.d. Helgakviðu Hjörvarðssonar og Helgakviðu Hundingsbana II. Þessar lausamálsgreinar hafa ekki enn verið vélskráðar.

Sum kvæðin eru að nokkru leyti í samtalsformi, t.d. Vafþrúðnismál. Þar skiptast á vísur, sem lagðar eru í munn Óðni og Frigg og síðar Óðni og Vafþrúðni. Í Konungsbók er þess sums staðar getið, hver sagði hvað, t.d. með orðunum „Óðinn kvað“, „Vafþrúðnir kvað“ o.s.frv., og eru slík inngangsorð þá oft skammstöfuð, jafnvel úti á spássíu, stundum einungis nafn persónunnar. Í útgáfu Jóns Helgasonar eru inngangsorðin jafnan höfð fyrir hverri vísu eftir því, sem við á, og þeim m.a.s. bætt við innan hornklofa, ef handritið hefir þau ekki, eða því bætt við, sem á vantar, t.d. orðinu „kvað“.

Í upphafi var mikið af þessum inngangsorðum vélskráð, eins og þau eru í útgáfu Jóns Helgasonar, og náði því orðstöðulykillinn til þeirra. Nú hefir þessu verið breytt. Stundum eru ekki ljós skil á milli inngangsorða og lausamálsgreina, sem sleppt var. Því hefir allt slíkt verið fellt brott, nema það sé bundið mál og beinlínis hluti kveðskaparins, eins og algengt er í sumum kvæðunum, t.d. þegar sagt er í Broti af Sigurðarkviðu: „Pá kvað þat Brynhildir / Buðla dóttir“ (upphaf 8. vísu) eða „Pá kvað þat Guðrún / Giúka dóttir“ (upphaf 11. vísu).

Yfirleitt eru mörkin milli lausa málsins og kvæðanna alveg ótvíræð nema sums staðar í Hárbarðsljóðum. En útgefendur hafa greitt úr þeim vanda, og hefir í öllu verið fylgt útgáfu Jóns Helgasonar um skiptingu í erindi og tölusetningu þeirra.

Orðtalningin, sem hér er skýrt frá, nær þá eingöngu til eddukvæðanna í Konungsbók, eins og frá þeim er gengið í útgáfu Jóns Helgasonar og hinum óprentaða viðauka Jónasar Kristjánssonar. Niðurlag Sigurdrífumála, sem einungis er varðveitt í pappírshandritum, er ekki tekið með. Það virðist vera um fimmtungur kvæðisins. Öllu lausu máli er sleppt, fyrirsögnum og inngangsorðum einstakra erinda.

Rétt er að ítreka það, að byggt er á samræmdri „útgáfu“, en ekki stafréttum texta Konungsbókar. Á stöku stað hefir útgefandi leyft sér að lagfæra hann. Til dæmis er sums staðar skotið inn orði, sem talið er, að vanti í Konungsbók, en er að finna í öðru handriti, þar sem því er til að dreifa, eða orðhluti er lagfærður á sama hátt eða einstaka staf bætt við, þar sem einsýnt hefir þótt, að hann ætti að vera. Hér er ekki unnt að gera nánari grein fyrir textalagfæringum í smáatriðum, heldur verður að nægja að vísa til útgáfu Jóns Helgasonar. En breytingarnar,

sem um er að ræða, eru svo lítilfjörlegar, að þær hafa engin áhrif á hlutföll eða heildarmynd, sem hér er dregin upp.

Einnig er rétt að vekja athygli á því, að talningin tekur einungis til ritorða (graphic words). Gerður er greinarmunur á föstum hástöfum sérnafna og lausum hástöfum samnafna, sem eru lagðir að jöfnu við lágstafi. Mannsnafnið *Finnr* er ekki sama orðmynd og *finnr* (af sögninni *finna*). Hins vegar telst *Ok* alltaf vera sama orðmynd og *ok*. *Ok* kemur nokkrum sinnum fyrir sem samtenging í upphafi vísu, en aldrei sem sérnafn.

3.0 *Niðurstæða talningar*. Í þeim texta eddukvæða Konungsbókar, sem nú hefir verið lýst, reyndust vera 31557 lesmálsorð og 7762 mismunandi orðmyndir. Þetta merkir m.ö.o., að 7762 orðmyndir koma fyrir samtals 31557 sinnum. Meðaltíðni orðmyndar er því tæplega 4,07.

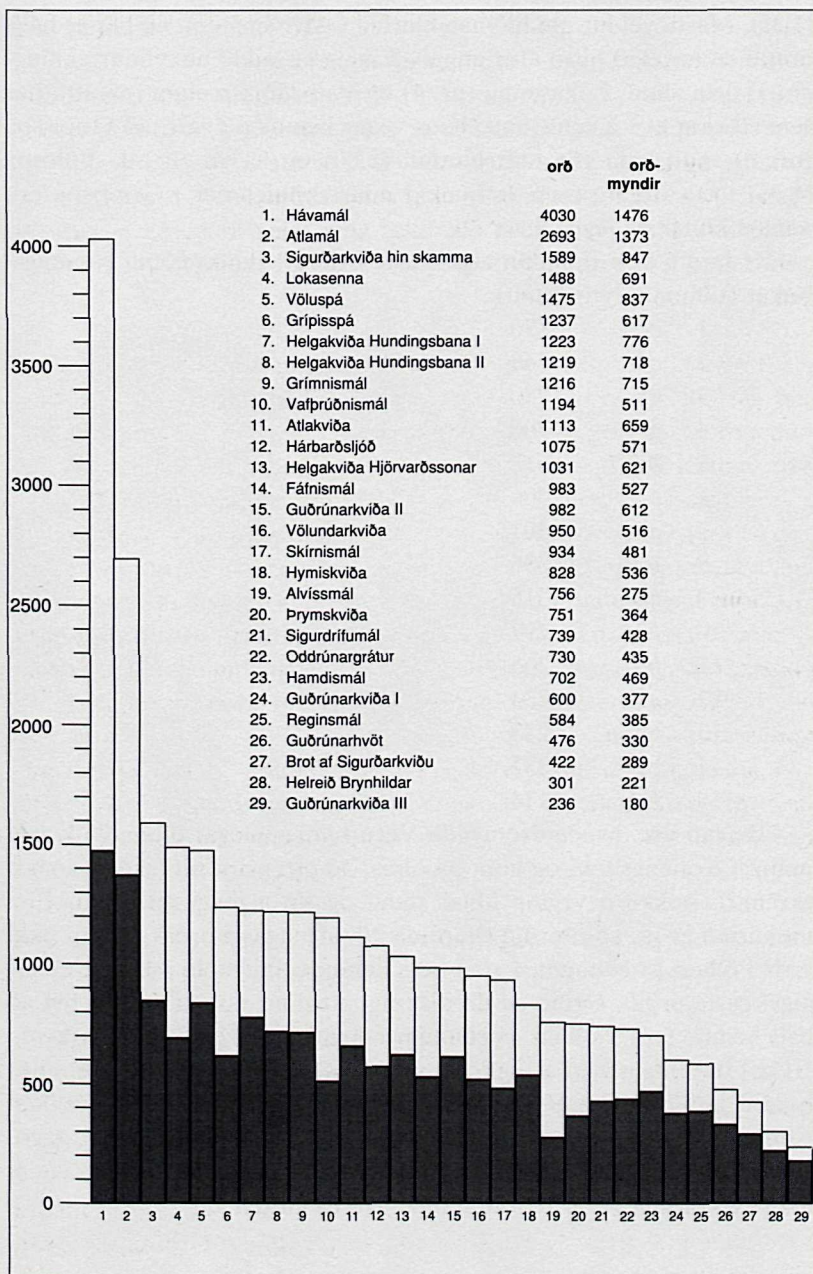
Þessi tala kann að hækka eitthvað í hinni fyrirhuguðu útgáfu. Stafsetningunni verður væntanlega breytt til samræmis við orðabækur og hert á samræmingarkröfum. Lítils háttar misræmis hefir orðið vart í útgáfu Jóns Helgasonar. Orðið *rök* kemur fyrir 24 sinnum í textanum (23 sinnum í útgáfu Jóns). Í þrjú skipti er það stafsett *røk* (öll dæmin úr *Völuspá*), en endranær er skrifað *rok*. Þótt orðmyndum fækki eitthvað við frekari samræmingaraðgerðir, breytist heildarmyndin varla til neinna muna.

Á súluritinu má sjá, hver er lengd hvers kvæðis, bæði í lesmálsorðum talið og mismunandi orðmyndum. Þegar kvæðunum er raðað eftir tölu lesmálsorða, verða Hávamál fyrst og eru langlengst, 4030 orð, en Guðrúnarkviða III síðust, aðeins 236 orð. Ekki mun fjarri lagi, að meðaleddukvæði sé um 1000 lesmálsorð (ef farið er út fyrir Konungsbók), og má þá hafa í huga, að tvö kvæði Konungsbókar eru skert vegna eyðunnar í handritinu, sem fyrir var getið. Að lengdinni til samsvara Hávamál fjórum meðalkvæðum.

Ef kvæðunum hefði verið raðað eftir tölu mismunandi orðmynda, hefðu Hávamál einnig orðið fyrst og Guðrúnarkviða III síðust, en röðin þar á milli hefði riðlast dálítið, eins og dökku súlurnar sýna.

Hlutfallið á milli lesmálsorða og orðmynda er ekki jafnt. Í aðalatriðum er það því herra sem textinn er lengri, en það er ekki einhlítt. Í öllum textanum er hlutfallið sem fyrir sagði 4,07, en af einstökum kvæðum er það hæst (2,75) í *Alvíssmálum* (nr. 19 á súluritinu) og síðan í *Hávamálum* (2,73), en lægst í stysta kvæðinu, *Guðrúnarkviðu III*

(1,31). Mestu veldur um hið háa hlutfall í Alvíssmálum, að þar er hálftr erindi endurtekið hvað eftir annað. Einnig er mikið um endurtekningar í Hávamálum, Lokasennu (nr. 4) og Vafþrúðnismálum (nr. 10), þar sem slakkar eru á súluritinu. Hins vegar kemur á óvart, að Grípisspá (nr. 6) skuli hafa svo hátt hlutfall (2,00) og hærra en t.d. Völuspá (1,76) með öllum sínum stefjum. Endurtekningarnar í Grípisspá eru annars konar og leyna á sér.

Hér fara á eftir fimmtán algengustu orðin í eddukvæðum Konungsbókar (tíðnitala fyrir aftan):

1.	<i>er</i>	870
2.	<i>ok</i>	768
3.	<i>ek</i>	730
4.	<i>at</i>	706
5.	<i>þú</i>	512
6.	<i>í</i>	406
7.	<i>á</i>	401
8.	<i>um</i>	336
9.	<i>en</i>	315
10.	<i>þat</i>	297
11.	<i>þá</i>	266
12.	<i>ef</i>	234
13.	<i>hann</i>	233
14.	<i>þér</i>	232
15.	<i>mér</i>	174

Athugað var, hvaða orðmyndir væru sameiginlegar öllum 29 kvæðunum í Konungsbók, og kom þá í ljós, að þær voru tíu (skáletraðar á skránni), nokkurn veginn hinar sömu og tíu algengustu orðin. Eini munurinn er sá, að ritorðið *en*, sem er 9. algengasta orðið, kemur ekki fyrir í öllum kvæðunum. Í stað þess kemur orðmyndin *þá*, sem er 11. algengasta orðið. Orðið *en* dreifist eigi að síður nokkuð jafnt, því að það kemur fyrir í öllum kvæðunum nema því stysta, Guðrúnarkviðu III. Ef dreifingin væri alveg jöfn, ættu að vera tvö dæmi þar, þ.e. eitt í hverju hundræði lesmálsorða. Á það má minna, að í eddukvæðum Konungsbókar getur *en* verið tvenns konar samtenging, bæði gagnstæðis- og samanburðartenging, og auk þess greinir. Í öllum kvæðum nema Guðrúnarkviðu III eru a.m.k. tvö dæmi um *en*.

HEIMILDIR

- Bugge, Sophus. (ritstj.). 1965. *Norræn fornkvæði. Islandsk Samling af folkelige Oldtidsdigte om Nordens Guder og Heroer almindelig kaldet Sæmundar Edda hins fróða*. Ljósprentun frumútgáfunnar frá 1867. Universitetsforlaget.
- Holtmark, Anne. 1958. *Eddadiktning. Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder fra vikingetid til reformationstid*. 3. bindi. 480.–488. dálkur. Reykjavík.
- Jón Helgason. (ritstj.). 1952a. *Eddadigte. II. Gudedigte*. 2. útgáfa. Nordisk filologi. Tekster og lærebøger til universitetsbrug. A. Tekster. 7. bindi. Kaupmannahöfn.
- (ritstj.). 1952b. *Eddadigte. III. Heltedigte*. Første del. Nordisk filologi. Tekster og lærebøger til universitetsbrug. A. Tekster. 8. bindi. Kaupmannahöfn.
- (ritstj.). 1955. *Eddadigte. I. Völuspá. Hávamál*. 2. útgáfa. Nordisk filologi. Tekster og lærebøger til universitetsbrug. A. Tekster. 4. bindi. Kaupmannahöfn.
- Wimmer, L.F.A., og Finnur Jónsson. (ritstj.). 1891. *Håndskriftet Nr. 2365 4to gl. kgl. Samling på det store kgl. bibliotek i København (Codex regius af den ældre Edda) i fototypisk og diplomatisk gengivelse*. Kaupmannahöfn.